

Een gebed van Kohlbrugge

Genadige God, God en Vader van onze Here Jezus Christus, heb dank voor Uw grote barmhartigheid, waarmee U ons opnieuw in de afgelopen week gedragen hebt overeenkomstig Uw Woord en ons niet gedaan hebt naar wat wij verdiend hadden!

Heb dank voor Uw barmhartigheid, waarmee U de vermoeiden weet te versterken. Heb dank voor Uw genade, dat U juist in tegenspoed, lijden en nood ons des te meer aan u verbindt, - dat U, hoewel U zich verborgen houdt, toch Uw helpende hand niet terugtrekt.

Heb dank voor Uw verborgen troost, voor Uw sterkte, waarmee U ons vasthoudt en draagt en dat U ons dag aan dag, nacht bij nacht, verlost van de valsheid en list van de boze.

Heb dank voor Uw eindeloos geduld!

Wees met ons en de onzen, zoals U van kindsbeen af met ons geweest bent! U bent toch een Verhoorder van het gebed, ook al schijnt U wel eens te slapen, maar Uw ogen zijn toch steeds open over alle bedroefden, over groten en kleinen, over gezonden en zieken.

Heb dank voor Uw eeuwig blijvend Woord, voor Uw eeuwig Woord en Evangelie, waardoor wij weten, waarheen wij arme mensen, die slechts korte tijd te leven hebben, en zo vol onrust zijn, onze toevlucht moeten nemen.

Heb dank dat U ons toch telkens weer verrast met Uw troost en heil!

Wees met ons en de onzen naar Uw barmhartigheid!

Inhoud

Een gebed van Kohlbrugge 151

Bonhoeffers brieven aan broeders in de verstrooiing (III, slot) 152
Arthur Alderliesten, Culemborg

Het begrip *ekklesia* nader uitgewerkt (I) 154
Dr. H. Klink, Hoornaar

De kerk in de theologie van Dr. A. van de Beek (I) 156
Dr. J.G. Barnhoorn, Nunspeet

Toegezonden woord van een lezer

Als menselijke hiërarchie, menselijke rangorde, wegvalt, vervalt als vanzelf de rechtspraak. Wie heeft nog recht van spreken als gelijkheid de moraal is en er geen ruimte is voor een hogere orde die richting geeft?

Bonhoeffers brieven aan broeders in de verstrooiing (III, slot)

De zichtbare kerk

Een uiteenzetting van Bonhoeffer over de zichtbare kerk in het Nieuwe Testament is buitengewoon boeiend (pag. 147-161). Deze lezing uit 1936 is sterk pneumatologisch getoonzet. De vraag die hij centraal stelt is of de kerk van het Woord van God ruimte heeft in de wereld en van welke aard deze dan is. Ook het stellen van deze vraag toont al aan dat Bonhoeffer niet alleen gericht was op het verrijken van de binnenkant van een christen.

De vraag die aan andere vragen vooraf gaat is, welke ruimte de kerk krachtens het Woord van God heeft om aan te spreken. 'Is de ruimte van de kerk alleen het mathematische punt van het Woord van God dat hier en daar opflitst? Het punctum mathematicum van de rechtvaardiging?'

Het is een vraag die aan de orde kwam tijdens de laatste conferentie in Vianen.

De grond van de kerk is de gezonden Geest van God. Een verzameling van gelovigen is nog niet de kerk; dat wordt zij pas door de Heilige Geest. De komst van de Geest was niet onzichtbaar, innerlijk, maar ging gepaard met zichtbare tekenen: Hij verschaft zich ruimte in de wereld. Zo is de kerk niet onzichtbaar, maar als een stad op een berg. Waar de kerk zich in onzichtbaarheid terugtrekt, veracht ze de realiteit van de Geest. De Geest komt daar bij met woorden, niet in gelal en gestamel, maar juist in woorden die allen konden verstaan. Ook Petrus sprak in zijn preek direct na de uitstorting van de Geest klare taal. Hij sprak van oordeel en genade. Hij maakte zijn

hoorders duidelijk dat zij met hun hele wezen met iets nieuws werden geconfronteerd. 'Dit is gericht: van genade horen en weten en toch weten, zij behoort me niet toe. Deze spanning voert onmiddellijk naar de vraag: wat zullen wij doen?' Daarop preekt Petrus de volle en vrije genade Gods die de mensen tot omkeer, tot nieuw leven roept.

Het komen van de Geest is een nieuwe schepping. Er wordt geen nieuwe religie gesticht, maar een stuk van de wereld wordt herschapen naar het evenbeeld van God – dat is de grond van de kerk. In een religieuze gemeenschap gaat het om de ordening van het religieuze tegenover het profane. Maar de kerk, als een uit Gods Geest herschapen stuk wereld en mensheid, vraagt de totale gehoorzaamheid tegenover de (religieuze en profane) herscheppende Geest. Dit brengt met zich mee dat de kerk niet bestaat uit religieuze formules, het dogma, maar uit het praktisch doen van Gods geboden.

Een ander belangrijk aspect van kerk-zijn is het volharden in de leer van de apostelen. De inhoud van de leer ligt vast. Het is geschied, wordt betuigd, wordt geleerd – en het zal geschieden. Nu is het alleen nog maar nodig dat dit wordt overgedragen. *Didachè* (leer) is de overdracht tussen vastliggende feiten en hoorders. De *didachè* zelf is feitelijk niets; het is de Heilige Geest die werkt. Het andere bijzondere aan deze *didachè* is dat de hoorders geen 'publiek' blijven. Deze *didachè* brengt *koinoonia*, gemeenschap. Hoorders blijven geen publiek. De verkondiging vraagt om een reactie van geloof en gehoorzaamheid. Het draait niet om gevoel, maar een zakelijke uitnodiging. Het is de zichtbare verzameling die de Geest ontvangt en die tot *koinoonia* door de Geest geschapen wordt. Alleen door het gehoorde Woord ontstaat broederlijke gemeenschap en al het broederlijke leven staat in dienst van de verkondiging van het Woord.

Meditatie

Een belangrijk element in de rondzendbrieven, net als in het gemeenschapsleven binnen seminarie en broederhuis, is meditatie. Ochtendgebed en meditatie gaven aan heel de dag structuur. In de ochtenddienst mediteerde men individueel een week lang over één Bijbelvers. In de rondzendbrieven riepen Bonhoeffer of de andere schrijvers de oud-seminaristen er ook toe op om te mediteren. Omdat men deze aansporing nodig

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Drs. L.J. Geluk, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Dr. J.G. Barnhoorn, Dr. R. Fernhout, Drs. H.J. Lam en Dr. M. Verduin.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 26,50 per jaar

Adreswijziging en abonnementen: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen

tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of

Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

had, nam hij in de rondzendbrieven ook meditatieteksten op. Hij kende de heilzaamheid van een 'disciplina pietatis' waarin regelmaat, concentratie en intens geestelijk leven samengaan. Dat wilde hij zijn studenten meegeven.

Bij de rondzendbrief van 22 mei 1936 zat een bijlage gevoegd van de hand van Eberhard Bethge: 'Aanleiding tot meditatie'. Het is een 'gouden kleinnood' van slechts vijf pagina's, maar vol van inhoud (pag. 215-221).

Waarom mediteer ik? De eerste zin van het artikel: 'Omdat ik een christen ben en omdat daarom iedere dag verloren is wanneer ik niet dieper in de betekenis van Gods Woord in de heilige Schrift ben binnengedrongen.' Verdere motivatie: omdat ik predikant ben en een vaste gebedsadem nodig heb.

Wat is het doel van mediteren? Christus wil ons in zijn Woord ontmoeten. Zijn gemeenschap, hulp en aanwijzing voor de dag door het Woord, dat is het doel.

Hoe mediteer ik? De meditatie begint met het gebed om de Heilige Geest. Schriftgebonden meditatie is aanbevolen voor de vastheid van de gebeden en de adem van dankbaarheid. Stel steeds de vraag: wat zegt het mij? Onlosmakelijk aan het mediteren is de voorbede verbonden. Voor het heil van je eigen ziel en voor anderen.

Hoe overwinnen we drempels om te mediteren? Wees niet ongeduldig met jezelf; meditatie moet lang en ernstig worden beoefend. Laat je niet ontmoedigen. Lees de tekst telkens opnieuw, leer deze uit het hoofd en schrijf je gedachten op. Wanneer we werkelijk een keer niet weten wat we zullen bidden en de moed verliezen dan weten we dat de Heilige Geest ons representeert met onuitsprekelijke zuchten.

De rondzendbrieven getuigen van het praktiseren van deze uitgangspunten.

Uit wat ik in deze artikelen kort de revue heb laten passeren, blijkt dat *Bonhoeffer in Finkenwalde* een buitengewoon interessant boek is. In het bijzonder voor studenten theologie en (jonge) predikanten die zoeken naar kerk-zijn in een tijd waarin steeds minder ruimte komt voor de kerk en Gods boodschap aan een wereld die onder de heerschappij van Christus valt, maar er desondanks niets van weten wil.

Arthur Alderliesten, Culemborg

Noot

- 1 W.J. Lamfers, *Bonhoeffer en de broeders. De gemeenschap van Christus en de broeders in kerk en seminarie*, Zoetermeer z.j., blz. 10

De voorkant van het boek *Bonhoeffer in Finkenwalde* toont een foto van het monument uit de meditatiertuin in Szczecin (Zdroje). Op de plaats waar sinds juni 2012 deze tuin is, stond voorheen het seminarie/broederhuis. Gezien de grote plaats die meditatie in het leven van de broeders innam en wat voor theologische ontwikkeling op deze paar honderd vierkante meter heeft plaatsgehad, is het een mooie gedachte dat de tuin is (in)gericht op meditatie.

Wat uit de jaren dertig van de vorige eeuw resteert is een enkel brokstuk en de bomen die vroeger bij de ingang van het huis stonden. Tussen beide bomen staat nu een houten kruis. Door de tuin is een wandelpad aangelegd waarlangs diverse kernteksten van Bonhoeffer zijn te lezen.

In het midden van deze Dietrich Bonhoeffertuin voor stilte en meditatie staat een granieten sculptuur (vervaardigd door Emmanuel Czernik, naar een idee

van studenten uit Szczecin). De tafel staat symbool voor het gemeenschapsleven, de warme sfeer tussen studenten en Bonhoeffer. De omgevallen stoel symboliseert de plotselinge vlucht van de seminaristen als gevolg van de sluiting van het seminarie door de Gestapo. Het gemeenschapsleven werd verstoord en de broeders verstrooid.

Het begrip *ekklesia* nader uitgewerkt (I)

We komen tot een afronding van de reeks artikelen over de kerk. In nog twee artikelen wil ik nagaan waardoor de *ekklesia* van God zich in de bijbel kenmerkt. Ik wil proberen in het licht te stellen wat dit betekent voor de leer omtrent de kerk (ecclesiologie). En dat in verband brengen met de vragen rondom de volkskerk zoals deze naar voren kwamen rond de totstandkoming van de Protestantse Kerk in Nederland.

In vorige artikelen heb ik gewezen op enkele wezenlijke aspecten van de *ekklesia* in het Nieuwe Testament. Ik deed dat in het licht van de koningspsalmen en in verband met het begrip 'vrijmoedigheid'. In de afsluitende artikelen wil ik vooral ingaan op de volgende vragen:

1. Waarom noemden de vroeg-christelijke gemeenten zich *ekklesia*, een woord dat oorspronkelijk volksvergadering betekende?
2. Hoe zag Paulus de kerk? Ik probeer daar iets over te zeggen in het licht van Romeinen 9 – 11, de hoofdstukken waarin hij zich uitspreekt over de relatie van de kerk tot Israël en over de verwachting die hij heeft voor Israël.
3. Vervolgens wil ik iets schrijven over de vraag waarom Paulus in het zestiende hoofdstuk van de brief aan de Romeinen één gemeente aan wie hij de groet overbrengt, aanschrijft als *ekklesia*, in onderscheid van de andere gemeenten die hij noemt.
4. Daarna wil ik nagaan wat dit alles te zeggen heeft over het karakter van de PKN in onderscheid van de Hervormde Kerk voordien

Erik Peterson over 'ekklesia'

Erik Peterson was de eerste theoloog die enkele heel belangrijke geschriften het licht deed zien over het woord *ekklesia*. Sinds enkele jaren is men in Duitsland bezig met een volledige uitgave van zijn werken. Niet lang geleden verscheen in de serie, die uitgegeven wordt bij *Echter Verlag* een 'Sonderband' met als titel *Ekklesia*. Daarin is een niet eerder gepubliceerde studie van Peterson opgenomen over dit begrip.

Voor Peterson betekende het feit dat de eerste christenen hun vergadering met het woord *ekklesia* aanduiden, hun breuk met het Jodendom. Zij grepen immers terug op een woord dat te maken had met de Grieks-Romeinse *polis* (stad). *Ekklesia* duidde in de oudheid de volksvergadering aan, die bijeen kwam om officiële besluiten te nemen over het wel en wee

van de stad. Haar besluiten hadden kracht van wet. De volksvergadering had een publiek-rechtelijk karakter. Peterson wist dat er in de grote rijken die na Alexander de Grote ontstonden geen autonome, democratisch bestuurde steden meer voorkwamen. Toch werd het volk in de grote steden van de diverse rijken die door koningen geregeerd werden, nog wel bij elkaar geroepen. Maar het kon geen wetten indienen. Wel kon de bevolking haar instemming betuigen met voorgenomen maatregelen van de koning of het stadsbestuur dat uit naam van de koning handelde. Dit gebeurde door acclamatie. Daarmee zei het volk 'amen' op wat de koning beoogde en kreeg een voorname van de koning wetskracht.

Peterson ging ervan uit dat de gemeente van Christus aan dit laatste gedacht heeft toen zij de naam *ekklesia* koos. Zij acclameerde, zij huldigde (in eer en aanbidding) de door God aangewezen Koning: Jezus Christus. Door de keuze van de naam *ekklesia* onderstreepte de gemeente dat haar belijdenis en toewijding van Christus *publiek-rechtelijk* van aard was, beter wellicht: een plechtig, openbaar en officieel karakter had. Zij beleed dat Jezus als de *kurios* alle macht had gekregen van de Vader en erkende dat Hij door het Evangelie om die reden een claim naar de wereld kon laten gelden: Hem kwam alle eer en aanbidding toe!

Waarin Peterson zich vergiste

Men kan het werk van Peterson moeilijk te hoog inschatten. Door grondige studie en kennis van de oude wereld wist hij gezichtspunten naar voren te brengen die sinds jaar en dag vergeten waren. Zo gaf hij een uitermate belangrijke aanzet tot een herwaardering van de *ecclesiologie*.

Toch vergiste hij zich in sommige opzichten. Zo tastte hij mis toen hij m.b.t. de *polis*-gedachte een waterscheiding aanbracht tussen Israël en de heidenwereld. Peterson zag over het hoofd dat men ook in Israël in de laatste eeuwen voor Christus vertrouwd was met het verschijnsel van de *polis* en de *ekklesia* als volksvergadering!

Al in de derde en tweede eeuw voor Christus bestond er in Jeruzalem een raad van oudsten en een volksvergadering, die *ekklesia* heette. Flavius Josephus vertelt dat Herodes in de eerste eeuw voor Christus deze raad meer dan eens bijeenriep om met bepaalde maatregelen in te stemmen.

Van betekenis hierbij is dat Herodes Jeruzalem tot

het absolute centrum van de Joodse wereld maakte. Hij afficheerde zich graag als een tweede Salomo: een wijze koning met internationale allure. Door grote bouwwerkzaamheden, waarvoor hij kosten noch moeite spaarde, gaf hij Jeruzalem groot aanzien in de toenmalige wereld. Vooral de restauratie van de tempel had zijn aandacht. Op de grote feestdagen, als de pelgrims van heinde en verre naar de stad kwamen, moest duidelijk worden dat Jeruzalem de metropool was voor alle Joden, met de tempel als groots centrum. Dit besef maakte dat de *ekklesia* die in Jeruzalem samen werd geroepen, zich meer en meer verantwoordelijk voelde voor heel Israël, d.w.z. ook voor de Joden in de diaspora. Na Herodes' dood stelden de Romeinen een Romeins procurator aan die Jeruzalem direct bestuurde. Toen verdween de *ekklesia* uit beeld.

De 'hellenisten' en de *ekklesia*?

Recente studies hebben uitgewezen dat in de vroeg-christelijke gemeente in Jeruzalem aanvankelijk 'slechts' de Grieks-sprekende christenen, de zogenaamde hellenisten, het woord *ekklesia* gebruikten!

Deze Grieks-sprekende christenen maakten voor dat ze tot het geloof in Christus kwamen, deel uit van de synagogen in Jeruzalem. Martin Hengel wijst erop dat de synagogen in Jeruzalem vooral bestemd waren voor de Joden die uit de diaspora kwamen en in Jeruzalem gingen wonen. In deze synagogen werden de pelgrims opgevangen. Daar werd hun ook uitleg gegeven over de gebruiken in Jeruzalem en over de eredienst in de tempel. We weten dat er verschillende synagogen waren, ondermeer die van de Alexandrijnen en van de Joden uit Rome etc.

Veel hellenistische Joden die Christus erkenden, kwamen er in moeilijkheden. Zij werden uitgestoten en vervolgd omdat zij de kracht van het Evangelie op een buitengewone manier ondervonden en de boodschap van het heil met kracht naar voren brachten. Jezus was voor hen de nieuwe weg tot God. Zij leefden dicht bij zijn heerlijkheid, en dat straalde uit naar alle Joden en tot over de grenzen van het Jodendom heen! Zij waren het nu, die hun samenkomsten voor het eerst *ekklesia* noemden. Het meest kenmerkende van de *ekklesia* was dat Jezus er als *kurios* aanbeden werd.

In Handelingen der apostelen lezen we dan ook dat de Grieks-sprekende christenen het eerst vervolgd werden (in onderscheid van de Hebreeuws sprekende christenen).

Martin Hengel wijst op het enorme élan dat de hellenisten eigen was. De taal van het Nieuwe Testament waarin Griekse woorden een veel rijkere lading kregen, is door hen gesmeed. Paulus is schatplichtig aan

deze gemeente. In deze gemeente dus kwam ook woord *ekklesia* in gebruik.

De christenen duiden ermee aan

- dat zij de plechtige vergadering vormden van hen die geroepen waren tot het hemelse Koninkrijk, waarvan zij door de vergeving van de zonden, de doop en het ontvangen van de Heilige Geest deel uitmaakten! *Ekklesia* betekent letterlijk: uitgeroepen.
- Zij gaven er ook mee aan dat de totstandkoming van dit Koninkrijk door Jezus de vervulling betekende van de beloften die God aan *heel Israël* deed! We zagen namelijk al dat de *ekklesia*, de volksvergadering in Jeruzalem ten tijde van Herodes zich verantwoordelijk wist voor heel Israël. Zo vertegenwoordigde de christelijke gemeente ook heel Israël. Was het ook Christus niet om heel Israël te doen geweest? Om die reden bezocht Hij Jeruzalem op de grote feestdagen ('moest Hij' naar eigen zeggen naar Jeruzalem!) en stortte Hij in Jeruzalem de Geest uit op het Pinksterfeest, toen er talloze Joden uit de diaspora in die stad waren! Niet voor niets zei Petrus op het Pinksterfeest: 'U komt de belofte toe en uw kinderen en allen die daar verre zijn'. In de naam *ekklesia* komt tot uitdrukking dat de gelovigen deelden in de belofte en de vervulling die aan heel Israël gedaan was!

Publiek-rechtelijk – Paulus in Romeinen 9-11

Wanneer we met dit in gedachten de hoofdstukken 9-11 uit de brief aan de Romeinen lezen, vallen ons enkele dingen op. Paulus merkt op dat een deel van de Israëlieten verhard is, d.w.z. ongelovig is gebleven. Anderen zijn evenals Paulus gekomen tot de aanroeping van de *kurios*-naam van Jezus. Ook de heidenen kunnen door het geloof deel uit gaan maken van het volk van God dat door het geloof de toegang heeft tot God en zijn Koninkrijk. Zij worden dan geënt in Israël, dat in zijn geheel (!) zal zalig worden. Zij gaan horen bij het eschatologische volk van God, dat niet alleen, zoals Israël destijds, bij de belofte leeft, maar ook bij de *vervulling* daarvan in Christus. Met andere woorden: de gelovigen uit de heidenen zijn één met de *ekklesia* die leeft bij de vervulling van de belofte die God ooit aan heel Israël deed.

Paulus onderstreept dat Israël een uniek volk is, vanwege het verbond dat God met het volk aanging. Als bevoorrecht volk stond het in de wereld. De eigenheid van Israël hing vooral samen met dit verbond. Tegelijk was het een echt volk, met een eigen geschiedenis en een eigen staatsordening. De roeping van het volk van Israël bestond in het uitdragen van de kennis

van God, die heel de wereld ten goede zou komen.

Ter wille van die belofte moest het volk in stand blijven, juist ook in zijn publiek-rechtelijk karakter, zodat de belofte en de vervulling ervan zouden wortelen in de volkerenwereld! Het volk was 'geplant' in de wereld, met het oog op het heil in deze wereld. Jeruzalem was de plaats waar de God van de belofte wilde wonen! Daar kwam de belofte voor heel deze wereld tot uitdrukking ondermeer in de tempeldienst. Met deze verwachting van het heil voor deze wereld leefde Israël. M.a.w.: door het bestaan van het volk Israël was er ook aan de belofte een historische en publiek-rechtelijke kant. Het woord verbond drukt dat uit!

De christelijke gemeente erkent de belofte van God. Zij erkent daarnaast dat Christus de *kurios* is, in wie de belofte vervuld is. Overeenkomstig die belofte is Hij gezalfd tot Koning op de Sion (Psalm 2 LXX). Op grond van de aansluiting bij de wereldwijde belofte aan Israël en op grond van het feit dat Christus door zijn dood, zijn opstanding en hemelvaart aangewezen is als de Heiland van de wereld (Romeinen 1: 3) heeft de gemeente van Christus als de gemeente die Hem huldigt, een publiek-rechtelijke kant!

De gemeente (*ekklesia*) eert als de volksvergadering in de *polis* de Koning en zij roept Israël en de wereld op om hetzelfde te doen. De gemeente heeft, als gemeente van de *kurios* die door God is aangewezen als Wereldheiland, deel aan de stad van God in de hemel. Zij proclameert echter in de wereld dat zijn *kurios*-zijn de door God bekrachtigde vervulling inhoudt van de belofte van God voor heel Israël en voor de hele wereld. Zo is er ook aan de gemeente (*ekklesia*) een publiek-rechtelijk aspect. Zij verkondigt de waarheid, die geldt voor alle volkeren en die tot heil is van alle volkeren. Die overtuiging maakt dat in de *ekklesia* vrijmoedig en met kracht gesproken wordt. Op historische grond sluit zij aan bij Israël en legt zo de waarheidsclaim van Jezus' *kurios*-zijn in deze wereld.

Het protestantisme

Samengevat: door de enting van de gemeente in Israël, dat door Gods roeping een centrale positie in de heils- en wereldgeschiedenis heeft gekregen, maar vooral door de vervulling van de belofte waarbij de

gemeente van Christus leeft, heeft de gemeente een publiek-rechtelijke kant. Het woord *ekklesia* drukt dat uit.

Het is vanwege deze publiek-rechtelijke kant van de gemeente die de mensen opriep om Jezus als *kurios* te erkennen, dat zij in conflict kwam met de keizercultus. Zij vorderde de mensen immers op om Jezus te erkennen als hoogste *kurios* en niet de keizer, hoezeer zij hem wilde eren. Met die claim beweegt zij zich onder de volkeren en roept zij op tot erkenning van Christus' naam en heil.

Ook deze kant van het Evangelie werd in de Reformatietijd opnieuw ontdekt. Het woord 'protestant' hangt ermee samen. In 1526 namen de Duitse vorsten die Luther volgden, het op voor de kerk. Zij deden dat op publiek-rechtelijke gronden. Zij riepen de keizer op om de kerk van Christus te ontzien en te beschermen. 'Protestants' is, zoals ooit dr. Aalders betoogde, een politiek begrip. Vanuit deze overtuiging (die samenhangt met een in de historie verankerde waarheidsclaim) is ook in Nederland de kerk van de Hervorming ontstaan. In de Hervormde Kerk is dit besef levend gebleven tot ver in de 19^e eeuw. Dat dit besef desalniettemin is afgezwakt, hing samen met de eenzijdige aandacht voor de persoonlijke geloofsbeleving van de mens en zijn bekering zoals die in de hand gewerkt werd door ondermeer het piëtisme. Niet voor niets beklagde Groen van Prinsterer zich over het tanende kerkelijke besef en over wat hij noemde 'politiefobie' van veel christenen, iets waarin J.H. Gunning hem bijviel. De afscheidingen en kerkscheuringen maakten dat dit kerkelijke besef bijna volledig verdween. In de 20^e eeuw kwam er in de theologie een beweging op gang die er uiteindelijk toe leidde dat de publiek-rechtelijke kant van de kerk zelfs ontkend werd.

Peterson was een van de weinigen die op een cruciaal moment mede op grond van zijn studie naar de betekenis van het begrip *ekklesia* op deze kant van de kerk had gewezen. Hij sprak veelal tegen dovemansoren. Des te verheugender is het dat hij de laatste decennia meer en meer gehoor vindt en zijn boeken herdrukt worden. In het volgende en afsluitende artikel hierover meer.

H. Klink, Hoornaar

De kerk in de theologie van Dr. A. van de Beek (I)

Opnieuw ligt er een boek van de emeritus-hoogleraar Dr. A. van de Beek voor mij: *Lichaam en Geest van Christus. De theologie van de kerk en de Heilige*

*Geest*¹, deel 2.2 in de reeks *Spreken over God*.

Het is, zoals de meeste lezers van *Ecclesia* bekend zal zijn, niet voor het eerst, dat ik in ons blad aandacht

vraag voor een boek van Van de Beek. Nadat ik in 2002 zijn oratie *Ontmaskering* had besproken², volgde vier jaar later zijn Israëlstudie *Kring om de Messias*³ en nog eens vijf jaar later zijn boek over de eschatologie: *God doet recht*⁴.

Lichaam en Geest van Christus is een heel omvangrijk werk, zoals wij dat van Van de Beek gewend zijn: het telt niet minder dan 560 bladzijden. Van de Beek is een veel-schrijver. Het veel-schrijven gaat bij hem echter niet ten koste van de inhoud, hoewel bepaalde thema's met een zekere regelmaat in zijn publicaties terugkeren. Wat Van de Beek vooral typeert, is zijn niet zelden volkomen tegendraadse manier van schrijven. Hij prikkelt zijn lezers niet alleen tot nadenken, hij daagt hen ook uit te reageren op wat hij naar voren brengt. En dat is héél wat!

Geest en Kerk

Wat de schrijver ons in zijn nieuwe boek te zeggen heeft, komt behalve in de titel, die hij het meegegeven heeft: *Lichaam en Geest van Christus*, ook reeds uit in de afbeelding op het omslag: een indrukwekkend mozaïek in de San Clemente te Rome: *Het kruis des levens*. In het centrum van dit mozaïek zien wij Christus, als de Gekruisigde. "Zonder Hem kan niet over de kerk en de Geest worden gedacht". Op het kruis zien wij een twaalfal duiven, als symbool van de twaalf apostelen, die "expressie van de kerk" zijn. De Heilige Geest heeft geen aparte plaats, naast de gekruisigde Christus en de kerk, maar "in de kerk krijgt Hij gestalte in het apostolische getuigenis (*martyrium*). Dat is de wijze waarop Gods hand zich uitstrekt naar de wereld."

De kerk en de Heilige Geest zijn dus nauw met elkaar verbonden: wie "Heilige Geest" zegt, zegt "kerk". De Geest van Christus woont in het *lichaam* van Christus. "Het gaat", zegt Van de Beek in het *Woord vooraf*, "om Christus en als we expressie van zijn Geest zoeken, dan is dat in de kerk. Als we met verbazing ontdekken dat de kerk de paradoxale presentie van God in de wereld is, dan worden we vanzelf in de richting van de Geest van Christus gedrongen. God is aanwezig in de grootste ontluistering. Dat geldt ook voor zijn Geest" (blz. 10).

Door de leer van de Heilige Geest nauw te verbinden met de christologie en de ecclesiologie keert Van de Beek zich tegen "de tendens in de hedendaagse theologie om de pneumatologie breed te laten uitwaaiëren en zelfs uit te spelen tegen de christologie". "De Geest heeft geen eigen verhaal, maar neemt het uit wat van Christus is"⁵ (ibid.).

De eenheid van de kerk

De kerk is één, heilig, katholiek en apostolisch, aldus de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel. Van de Beek wordt niet moe er de nadruk op te leggen, dat de toestand, zoals wij die vandaag de dag kennen, na de vele afsplitsingen, die in de loop der eeuwen hebben plaatsgevonden – een toestand, die door de doorsneekerganger al te gemakkelijk geaccepteerd wordt – dóór en dóór zondig is. De eenheid van de kerk is gefundeerd in de eenheid met Christus en de Vader. Ontkenning van de eenheid van de kerk is derhalve blasfemie en "een verdeelde kerk (is) geleefde godslastering, waarin Christus wordt gedeeld en God verscheurd wordt tot meer goden" (blz. 31). "De kerk bestaat niet uit allerlei losse groepen, maar is het ene lichaam van Christus, samengehouden door de bisschoppen, de ene canon en de ene geloofsregel, in de ene Geest" (blz. 488, met een verwijzing naar (1 Clemens 46 : 6).

Van de Beek ziet de nauwe samenhang tussen de eenheid van de kerk en de eenheid van God ook in (de oorspronkelijke versie van) het Nicaenum tot uitdrukking gebracht: Na de woorden "Wij geloven in één God (...) en in één Here Jezus Christus" zou men logischerwijs verwachten: "en in één Heilige Geest". Dit is echter niet het geval. Er staat: "en in de Heilige Geest". Pas wanneer de kerk in beeld komt, wordt voor de derde maal het woord "één" gebruikt: "en in één ... kerk". "De eenheid van de Geest in zijn eenheid als die van de Vader en de Zoon krijgt gestalte in de eenheid van de kerk" (blz. 37).

Het bisschopsambt

Hé, bisschoppen! Doet dit niet aan Rome denken?

Ja, dat is zo. Van de Beek hecht veel waarde aan het bisschopsambt. Het is voor hem zelfs het ambt bij uitstek. Voor dit gevoel vindt hij steun in de Vroege Kerk, met name bij de kerkvader Ignatius van Antiochië († 110): "Waar de bisschop is, moet ook het volk zijn, zoals waar Jezus Christus is, daar de katholieke kerk is"⁶, en bij diens ambtgenoot Cyprianus († 258), bekend door zijn uitspraak "buiten de kerk geen heil."⁷

Van de Beek neemt het overigens niet alleen op voor het bisschopsambt. Hij laakt het in de kerken, die uit de Reformatie zijn voortgekomen, dat zij er vrijwel geen oog voor hebben, dat er in de loop der eeuwen in de Rooms-Katholieke Kerk veel ten goede is veranderd, zodat er alle reden is om te streven naar heling van de breuk, die in de zestiende eeuw is ontstaan: "we kunnen niet zonder elkaar en moeten alles doen om het verdeelde lichaam te helen" (blz. 12).

En het primaat van de paus dan? Voor Van de Beek, die - mede om "de oecumenische verbondenheid met de Rooms-Katholieke Kerk tot uitdrukking te brengen"- zijn *Lichaam en Geest van Christus* heeft opgedragen aan de Faculteit Katholieke Theologie van de universiteit van Tilburg, is ook dit geen onoverkomelijk struikelblok, dat de eenheid in de weg zou kunnen staan.

Eucharistie

In dit verband moet ook gewezen worden op het feit, dat Van de Beek niet spreekt van 'Heilig Avondmaal', maar, zoals dit in de Rooms-Katholieke Kerk het geval is, van *eucharistie* (lett.: 'dankzegging') en dat hij van de kerkvader Ignatius - die de woorden 'Dit is mijn lichaam' realistisch opvatte: 'Dit is *werkelijk* mijn lichaam' - de typering van dit sacrament als "geneesmiddel tot onsterfelijkheid" heeft overgenomen. Sprekend over de kerk als "de gemeenschap van mensen die niet meer aan zichzelf toebehoren maar aan Christus", zegt hij: "Zij vinden hun identiteit in Hem. Zij behoren niet meer tot de werkelijkheid van deze wereld, maar tot de eschatologische werkelijkheid van Christus. Daarom zijn zij wereldvreemd. Hun wezenlijke bestaan is het eeuwige leven. Zij vieren dat in de eucharistie als middel voor onsterfelijkheid" (blz. 13).

Maria

Opmerkelijk is ook de grote aandacht, die Van de Beek - in een uiterst boeiende paragraaf (I, 10) onder het kopje "De kerk en Maria" (blz. 158-176) - aan Maria besteedt. Wat ons in deze paragraaf vooral opvalt, is de positieve waardering van het *Ave Maria*. Van de Beek vraagt zich af, waarom ook Protestanten zich niet met een "*ora pro nobis*" tot Maria zouden richten. Er zijn momenten in ons leven, waarop wij niet meer kunnen bidden. Wij voelen ons dan gesterkt, wanneer anderen dat plaatsvervangend voor ons doen. De kring van die "anderen" mogen wij niet beperken tot leden van de kerk, die nu nog in leven zijn. Door dat te doen nemen wij de dood veel te serieus. Het is ten slotte niet voor niets Pasen geweest. En "het is zeker ook niet typisch 'rooms'". Van de Beek beroept zich voor deze zienswijze op een passage uit

Calvijns *Institutie*⁸: "Calvijn zegt dat de heiligen voor elkaar voorspraak mogen doen. Hij beperkt dat niet expliciet tot de heiligen op aarde⁹. Veeleer gaat het om de gemeenschap van de kerk van alle eeuwen. Het gaat er niet om wie de voorspraak doet, maar dat het voorspraak bij Jezus is, die de enige echter Middelaar tussen God en de mensen is" (blz. 175).

J.G. Barnhoorn, Nunspeet

Noten

- 1 *Lichaam en Geest van Christus*. Uitg. Meinema. ISBN 978 90 211 4310 1. Prijs: € 34,50.
- 2 *Ecclesia* d.d. 28-09-2002.
- 3 *Ecclesia* d.d. 29-04-2006.
- 4 *Ecclesia* d.d. 28-11-2009.
- 5 Vgl. Johannes 16:14.
- 6 *De Brief aan de Efeziërs*, 20,2. Van de Beek tekent hierbij aan: "Dat wil niet zeggen dat de bisschop Christus representeert. Christus en de kerk horen samen en dat vraagt om een verbinding van het volk aan de bisschop, niet omdat deze Christus in persoon is, maar vanwege het feit dat hij de eucharistie bedient. Alleen in de eucharistie ontvangt men immers het geneesmiddel ten eeuwigen leven" (blz. 69).
- 7 Van de Beek benadrukt, dat de gedachte, dat er buiten de kerk geen heil is, niet maar een privémening van Cyprianus, maar "algemeen geloofsgoed van de kerk" is. De Reformatie heeft met deze gedachte niet gebroken. "De kerk is ook voor de reformatoren de moeder door wie de gelovigen het leven ontvangen en door wie zij gevoed worden." Ergo: voor het leven in het geloof is de kerk onmisbaar. Zonder moeder is er geen leven, zonder kerk is er geen leven als kind van God. In Calvijns *Institutie* is de idee van de kerk als moeder "het meest uitgesproken beeld", dat hij voor de kerk gebruikt." Bij latere protestantse auteurs vindt men dit beeld echter niet of nauwelijks terug (blz. 21v.).
- 8 *Institutie*, III-20-19.
- 9 Het komt mij voor, dat Van de Beek hier de mist ingaat. De bedoelde passage biedt m.i. geen enkele aanwijzing voor de veronderstelling, dat de Hervormer de idee van de voorspraak van ontslapen heiligen voor gelovigen op aarde zou hebben voorgestaan. En dit geldt, voor zover ik kan oordelen, voor héél het oeuvre van de Hervormer.